

Bagi Ibolya

A szemétdomb mint a világ rezüméje Danilo Kiš poétikájában

„Mindig érdekelt a tárgyak különfélesége. Egyszer régen írtam egy verset, mely nem volt semmi egyéb, mint a kuka tartalmának részletes leltára: az egész világ rezüméje, minden rezümék legegyszerűbbje: minden tárgy maradványai alatt ott egy történet. Általában jobban szeretem megnevezni a tárgyakat, mint elmesélni a történetüket: a tárgyak elmondják a maguk történeteit: a hulladék a kukában különféle archeológiai rétegeket rejt” – olvashatjuk Danilo Kiš egyik 1985-ös írásában.

Az archeológia, mint ismeretes, a régészeti leletek, az emberiség múltjából fennmaradt emlékek rekonstruálásával és rendszerezésével foglalkozó tudomány, mely a jellegzetes azonosságokat mutató leletegyütteseket földrajzi terület, ill. korszak szerint összekapcsolva egy adott anyagi és szellemi kultúra történetét, arculatát hivatott feltárni. Danilo Kiš archeológiai hasonlata így nagyon is árulkodó: már *Szeméttelep* című korai versében ott rejtőzik a később tudatosan érlelt, s egyre következetesebben képviselt alkotói törekvés – listát készíteni a világ dolgairól, számba venni s megnevezni azokat, mivel a felsorolás nem más, mint *„a dolgok bevezetése a világállapotba”*. A felsorolás, még ha a profán világ tárgyi elemeire vonatkozik is, olyan látszólag objektív, ugyanakkor mélységesen személyes gesztus, mely a *„kiválasztásnak”* szakrális jelleget kölcsönöz: *„A dolgot megnevezni annyi, mint birtokba venni, elkülöníteni a semmiből, átvenni az egyik semmiből a másikba. Megnevezni a dolgot még azt is jelenti, mint megteremteni, és ez már az irodalom hatókörébe tartozik, par excellence teremtő aktus”* – írja Kiš egyik esszéjében.

Egy régész számára a leletegyüttes mindig is értékes adatokkal szolgál az összemberi *„minőségek”* változatainak feltérképezéséhez. A formák különbözőségében, variációiban maga a tárgyasult idő mutatkozik meg, minden *„leletnek”* saját, önálló története van, ugyanakkor mindegyik egy nagy egész, egyfajta univerzum rejtett összefüggéseinek *„elemi”* részecskéje. Az archeológus dolga, feladata, missziója, hogy meglássa e gyakran egymástól elszigetelt darabokban létező világ rendjét, avatott szemmel szortírozza az előtte feltáruló, emlékeket hordozó fragmentumokat, hogy a töredékekből építkezve látni engedje az anyagot és a szellemet, testet adjon a történelemnek.

Bármennyire is paradox, az értékeket kereső régész nem sokban különbözik a kukában virtuálisan turkáló költő-guberálótól. Az emberi lét történetiségben, azaz *„történetben”* fogant, dokumentált maradványai és a hétköznapi ember szemete, étel/élet maradványai egyaránt az idő fizikai és egyben metafizikai lerakódásai, a kikezdhető és kikezdhetetlen végtelen kombinációiban. A szemétdomb a 20. századi irodalom ismert toposza, az élő és élettelen kaotikus együttélése, az emberi közeg személyes és személytelen elemeinek halmaza, mely a bennük megtestesült egykori értékek viszonylagosságáról árulkodik. A szükségtelen dolgok e gyűjteménye látszólag híján van minden rendező elvnek, e rend-

szert a véletlen uralja, nincs mögötte törvényszerűség, logika, nem érvényes semmiféle hierarchia. A haszontalanság, szükségtelenség, s az ebből fakadó értelmetlenség a bemocskolódott tárgyi világban konkretizálódik.

Leonid Šejka belgrádi festő, Kiš ifjúkori barátja művészi világképében a szemétdomb egyaránt jelképezi magát a Káoszt, de a benne rejlő újjászületés lehetőségét is: „Ezt a káoszt valahogy le kell győzni, el kell rendezni, neki kell állni a szisztematikus felmérésnek, precízen elvégezni az osztályozást, fogalmazta meg jegyzeteiben, hisz a törmelékesség nem maradhat ellenőrizetlen, a káosz végső soron csak látszat, mely mögött meg kell pillantani a valódi állapot rendjét.”¹ A *Szeméttelp* hasonló alkotói attitűdről tanúskodik, s a későbbiekben is vissza-visszatérő motívum az író különböző megnyilatkozásaiban. „A modern író nem hisz a teremtés hét napjában... A világ káosz. Én, személy szerint, engedtessek meg nekem, legszívesebben a bolhapiacról vagy a hulladéktelepről írnék könyvet. Ezek olyan helyek, ahol a jelenségek világa ismét magmává változik, akárha a teremtés előtt, amelyből Isten az embert teremtette.”

A 131 sorból álló szabadversben részletes leltárt kapunk a szemétdombon hányódó eldeformálódott, elhordott, elkopott, eldobott tárgyakról, az emberi élet intim szférájából származó mocsokról csakúgy, mint a „közösségi lét”, a társadalom, a politika elavult, elronyolódott dokumentumairól. A formátlanság, szétesettség e közegében a bomlásé a főszerep, a rothadás adja e világ aromáját, az elszintelenedés birodalmában természetellenesen rikító színek pedig a koloritját.

A régész egy hajdanvolt világot rekonstruál, megtisztítja, felfrissíti az emberiség történetének tárgyi emlékeit, majd vitrinbe rakja őket, hogy megőrizze, s a múltjára, kultúrájára, civilizációjára kíváncsi ember elé tárja: ám lássátok, gyönyörködjeteek és borzongjatok! Ezek voltunk! Innen jöttünk! Ezt csináltuk! Válogat, hogy minél hitelesebb s lenyűgözőbb legyen a látvány, újra és újra megszemlélhessük a történelmet, a tárgyakban rögzült múltat, átszellemülten bolyongva a kiállított tárgyak rendezett sorai között.

A szemétdombnak nincs katalógusa, a látványt magadnak kell értelmezned, visszaemelned a történetiségbe, a létbe, megsejtve, mintegy felidézve a mögötte rejlő történetet. Az olvasónak kell rehabilitálnia a szeméthalmazzá deformálódott életet, annak testi-lelki sokszínűségét, megismételhetetlen szellemiségét. Meglátni a születés vagy meg nem születés drámáját („*Övszerek nyálkás zacskóiban rothadó homunculusokkal*”), az elmúlás, a halálközelség visszavonhatatlanságát („*kenyérháj szétázva a mocsos vízben mint öregek fogatlan szájában*”, „*gyászjelentések melyekről nincs mit mondani*”), vagy a szerelem szenvedélyét („*a nyelv érintésével rabul ejtett bélyegek ahogy a szeretők ejtik rabul egymást*”), és az ideológiák viszonylagosságát („*Tagsági könyvek a tizparancsolattal melyekben már senki nem hisz*”).

Az alkotás értelmébe vetett hit megrendülését, majd újbóli feltámadását maga a vers közvetíti a formaadás, formaalkotás elsődleges inspirációja révén. Danilo Kiš a *Pusztában énekelünk* című esszéjében az alkotó ember szellemi provincializmussal szembeni vereségéről szólva a „megváltás” lehetőségét a Formában látja: „*Ami foglalkoztat, az a forma örök problémája, a Formáé, amely talán tehetne valamit azért, hogy ez a sorsszerű és sorsdöntő vereség ne legyen ennyire fájó és értelmetlen. A Formáé, amely talán új tartalmat kölcsönözhetne hiúságunknak, a Formáé, amely megtehetné a lehetetlent: hogy kimenekítse a Művet a sötétség meg a hiúság birodalmából, s átevezzen vele a Léthe vizén.*” A versben felsorakoztatott hányódó, pusztulásra ítélt, valaha valóságot nyert szellemdarabok között ott van az egykor formába öntött gondolat, a materializálódott idea, az irodalom, a költészet („*Rikító könyvborítók mint a költészet múzsájának véres méhe*”). És ott van a saját alkotás szemétté vetített képe („*Versék / tehát ez is*”), ám a reményvesztettség, kietlenség, kiúttalanság tapasztalatát maga a mű,

1 Idézi Radics Viktória *Danilo Kiš. Pályarajz és breviárium* című könyvében.

azaz a Szeméttelep érvényteleníti a költészetből oly jól ismert rózsaszimbólum egy újabb, líraian groteszk változatával, mely egyben a vers lezárása is:

„Rózsá

Rózsák melyek oly szépen illenek a trágyadombhoz akár a versekbe

Rózsák melyek bűzleni kezdtek mint az emberek

Rózsák melyeket elleptek a legyek

Rózsák melyeket susogó selyempapírba hajtott virágárusnők nedves keze

Rózsák melyeket kristályvázákban tartottak mint az aranyhalakat

Rózsák melyeknek cserélték a vizét mint a betegek homlokán a borogatást

Rózsák dróttal kötözve mint gazemberek

Rózsák a patások ízületéhez hasonló ízületekkel

Rózsák műlevélhez hasonló levelekkel

Rózsák melyekért hajnali 3.30-kor felkeltem nehogy reggelre elfelejtsem őket”

A szeméttelepi rózsá a költő teremtő aktusa – a lajstromba helyezés, a metamorfózisok sokaságának felsorolása – által az egyetemes lét kozmikus terébe kapcsolódik, így az enyészetnek kiszolgáltatott virág egy új szubsztanciát nyer, mint „csillagok közé menekült rózsá”.² A Szeméttelephez hasonlóan Leonid Šejka *Lerakatának* káosza is metafizikai értelemmel telített: „Voltaképpen minden szigorú rendszert alkot, (...) a kérlelhetetlen összefüggések rendjét, egy hálót, az okok és következmények százasoros láncolatát, mely szét van húzva a felületen, a térbeliség sejtjeibe, húsába van szúrvva, vagy az időbeli folyamatsorra keresztre feszítve.” Danilo Kiš szemétdombra vetett rózsái is „a csillagok felé fordulva léteznek”, s a „formába öntés kegyelmében” részesülve nyerik el létezésük végső értelmét az egyetemes világ rendjében.

Am Danilo Kiš mégiscsak prózaíró, a megszállott gondolatok örök ismétlője, a mániákus formakereső, saját „válogatott műveinek” alkotója. A Szeméttelep sem marad pusztán a költői próbálkozás egyik szürrealisztikus manifesztációja, lényegisége, képisége tovább burjánzik kisregényeiben, még a leglíraibb hangvételűekben is.

A *Korai bánatban* a „rét” mesés világa a fantáziátlan, képtelen, esztelen emberi étellel szemben a természet erőinek ihletett, értelmes alkotása, mely befogadásra s megfejtésre vár, s maga is alkotásra inspirál. A cirkuszi mutatványosok s a „civilizált publikum” letapos-ta terep a jelen káoszának szennyes tere, annak „romlott” valósága: „Azon a széles térségen, amely a porondot körülvette (a keményre letaposott föld jól mutatja, meddig terjedtek a határai), szanaszét fényes sörösüvegkupakok hevernek, csipkés szegélyűek, mint a virágok, meg elázott cigarettavégek, almacsutkák, gyümölcsmagok, eltaposott fagyalttölcsérek, lovak és emberek nyomai, a cirkuszi vadak elpotyogtatott száraz bogyói, kenyérhéj, régi újságok, amiken a nézők ültek, kitépelt, telefirkált irkalapok, cigarettásdobozok, gyufásskatulyák, felhasadt papírcsokkók, melyeken hangyák mászkálnak.”

A versek gennyben, vérben, rothadásban tobzódó képiséget a prózában felváltja a metafizikai sikra emelt szenny plasztikus megjelenítése, a szennyes gondolat, az undorító eszme, a mocskos történelem képzetének tárgyiasított világa, a mindent bepiszkító aljasságokkal, vétkekkel, bűnökkel szemben tehetetlenül álló ember egzisztenciális élménye.

A *Korai bánatban* megelevenedő apa alakjához kapcsolódik a beszenyezett világgal szembeni lázadás ironikus mozaikképe: a cirkuszi szemét egy darabja, egy német szakácskönyv kitépelt lapja, a rajta száradt ürülékkel, az emberi kultúra értelemvesztésének groteszk jelképévé válik: „Hehe! – kiált fel apám –, íme, uraim, itt van hát az önök híres tejfeles csemegéje! Az önök gót mártása! És, felüldülve ettől a kis bosszútól, kiegyenesedik, majd egy kard-

2 Idézet Danilo Kiš *Rózsá: Saint-Exupéry* című verséből.

vívó precíz mozdulatával feltűzi a papírlapot a botja hegyére, hogy még egy ideig magánál tartsa, emlékeztetőül.”

A rútság uralmában felemésződik az emberi élet, a szemétdomb mellett már nincs ház, ahová tartozik, mint ahogy otthonos világ sincs, csak a Kiš által oly sokszor emlegetett „*Unheimlichkeit*” (otthontalanság) tapasztalata. A remény ott marad a „*gyermek és érzékeny*” fantáziabirodalmában, a tiszta örömök, vágyak „*egészséges*” terében, abban a még meg nem fertőzött univerzumban, amit a felnőttkor okozta sérülésekkel kínlódo ember már csak emlékeiben és ihletett, melankolikus pillanataiban érzékel.

A Danilo Kiš hagyatékában talált, Leonid Sejkának ajánlott versciklus, a *Trágyadomb* (Đubrište) záróakkordja ismét a költészet nyelvén szólaltatja meg a még lehetőséget kapott reményt, de már az önnön személyes tapasztalatának birtokában lévő ember fájdalmas szkepszisével:

Refrén

*Boldogok a csavargók
Boldogok a cigányok
Aranypénzt találnak majd*

*Boldogok a gyerekek
(jaj a gyerekeknek)
Mégfertőződnek majd a
bánattal*